



## СЕКЦІЯ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.6(477)

### КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Гаврильців М.Т., к. ю. н.,  
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін  
Львівський державний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню конституційно-правових засад забезпечення національної екологічної безпеки. Зазначено, що в Конституції України відображено основні положення природоохоронної стратегії держави й напрями забезпечення екологічного правопорядку. Аналізуються конституційні норми, що регулюють суспільні відносини у сфері охорони довкілля, раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки.

**Ключові слова:** конституційні основи, конституційно-правове регулювання, навколишнє природне середовище, довкілля, охорона довкілля, безпека, екологічна безпека.

Статья посвящена исследованию конституционно-правовых основ обеспечения национальной экологической безопасности. Указано, что в Конституции Украины отражены основные положения природоохранной стратегии государства и направления обеспечения экологического правопорядка. Анализируются конституционные нормы, регулирующие общественные отношения в сфере охраны окружающей среды, рационального природопользования и обеспечения экологической безопасности.

**Ключевые слова:** конституционные основы, конституционно-правовое регулирование, окружающая среда, природа, безопасность, экологическая безопасность, охрана окружающей среды.

Havrylytsiv M.T. CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF NATIONAL ENVIRONMENTAL SAFETY IN UKRAINE

The article investigates the constitutional principles of national environmental safety. It is noted that the Constitution of Ukraine displays basic tenets of environmental strategy of the state and directions of ecological order. Analyzes the constitutional rules that regulate social relations in the sphere of environmental protection, environmental management and environmental safety.

**Key words:** constitutional principles, constitutional regulation, environment, nature, safety, environmental safety, environmental protection.

**Постановка проблеми.** Серед усіх наявних проблем третього тисячоліття одним із першочергових завдань, що потребують невідкладного вирішення, є зменшення шкідливого антропогенного впливу на довкілля. На сьогодні не залишилося жодної важливої для життєдіяльності людства сфери, яка не зазнала б руйнівного впливу цивілізації на природу, від знищення озонового шару Землі і спустошення екосистем Світового океану до незворотних мутацій геному людини. Кризовий стан навколишнього природного середовища зумовлює необхідність концентрації зусиль держави для ефективного забезпечення національної екологічної безпеки.

У системі функціонування будь-якої держави питання забезпечення національної безпеки завжди мають пріоритетне значення. Важливість цієї функції дедалі більше зростає у зв'язку з необхідністю реагування на комплекс нових деструктивних глобалізаційних викликів.

Відповідно до Конституції України, забезпечення безпеки – одна з найважливіших функцій нашої держави. Водночас для ефективно організації здійснення цього виду діяльності необхідно сформулювати систему наці-

ональної безпеки, для чого потрібна не лише наукова, а й передусім нормативно-правова база, єдині легітимізовані принципи, наявність розвинутого механізму її забезпечення з чітким визначенням повноважень, напрямів взаємодії, координації та контролю.

Забезпечення національної безпеки для України зумовлено життєвою необхідністю створення сприятливих умов для стабільного розвитку українського суспільства й держави, подолання політико-правових і соціально-економічних негативів, порушення прав і свобод людини та громадянина.

Екологічна безпека – важлива складова національної безпеки, що об'єднує в собі комплекс заходів контролю за станом навколишнього природного середовища й усіх видів природних ресурсів (водних об'єктів, атмосфери, ґрунтів, рослинного і тваринного світу) та розроблення засобів запобігання екологічним катастрофам, що загрожують нормальній життєдіяльності людини й суспільства.

**Ступінь розробленості проблеми.** Аналіз юридичної літератури, присвяченої дослідженню правової природи екологічної безпеки, свідчить, що останніми десятиріччями цьому питанню приділялося багато уваги.

Окремі правові аспекти екологічної безпеки досліджувались у роботах В. Андрейцева, Г. Балюк, М. Бринчука, А. Євстігнеєва, Т. Комвальчук, В. Костицького, П. Кулиничка, В. Семчика, М. Фролова, Ю. Шемшученка та інших учених.

**Метою статті** є визначення принципів формування правового підґрунтя екологічної безпеки держави, а також дослідження конституційно-правових основ національної безпеки України у сфері охорони навколишнього природного середовища.

**Виклад основного матеріалу.** Природоохоронна діяльність в Україні, як і в більшості країн світу, є предметом державного регулювання. У законодавстві України зазначено, що державній охороні й регулюванню використання на території України підлягають навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів; природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в цей період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ); ландшафти й інші природні комплекси (ст. 5 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» [1]). Це дає підстави ствержувати, що природоохоронна діяльність – державна діяльність, яка полягає в активних діях взаємодіючих органів держави, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини й суспільства.

Базові принципи діяльності держави, спрямованої на стимулювання охорони природи, закріпила Конституція України, проголосивши природоохоронну функцію держави на найвищому законодавчому рівні.

Конституція України – це єдиний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який є Основним Законом (lex fundamentales) суспільства та держави, регулює найважливіші суспільні відносини, містить норми прямої дії, має особливий порядок прийняття, унесення до нього змін і доповнень, захисту й гарантування [2, с. 33].

Конституція, як Основний Закон держави, виконує фундаментальну, основоположну роль у регулюванні екологічних відносин, являючи собою юридичну базу становлення, розвитку й удосконалення екологічного законодавства. Конституційні норми у сфері природоохорони є своєрідним координатором усього екологічного законодавства, забезпечуючи його єдність і конституційність, як за формою, так і за змістом.

Характеристика конституційно-правових основ охорони довкілля та забезпечення національної екологічної безпеки зазвичай дається на основі виділення окремих груп норм Конституції України, до яких можна зарахувати такі: 1) норми, що декларують конституційну функцію охорони довкілля; 2) норми, що встановлюють загальноправовий принцип пріоритету охорони природи; 3) норми, що закріплюють відповідальність перед попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями; 4) норми, що визначають екологічний сувере-

нітет держави й обов'язок держави захищати його у внутрішніх і зовнішніх відносинах; 5) норми, що регламентують екологічні основи конституційного ладу держави; 6) норми, що визначають екологічні права й обов'язки людини.

У своїй сукупності конституційні норми, які регулюють суспільні відносини у сфері охорони довкілля, раціонального природоохоронного використання та забезпечення екологічної безпеки, становлять самостійний міжгалузевий правовий інститут. Їх можна вважати екологічною основою конституційного ладу нашої держави, адже система конституційних положень першого розділу Конституції України «Загальні засади» відображає природоохоронну мету, функцію та екологічні обов'язки нашої держави, відображає основні положення природоохоронної стратегії держави й напрями забезпечення екологічного правопорядку.

Основний Закон ґрунтується на високій меті відповідальності перед попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями (Прембула), гуманістичних і правових ідей визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю в Україні (ст. 3). У цій конституційній нормі визначається базова характеристика категорії «безпека» – відсутність загроз і небезпек для життя і здоров'я людини; стан, коли комусь або чомусь ніщо не загрожує, не викликає занепокоєння [3, с. 53].

В. Андрейцев розглядає проблему екологічної безпеки, з одного боку, як систему спеціальних юридичних заходів, спрямованих на захист життєво важливих інтересів людини від небезпечного впливу навколишнього природного середовища, з іншого – як систему законодавчого та підзаконного правового забезпечення цієї безпеки, за якого гарантується регулювання екологічно небезпечної діяльності, режим використання природних ресурсів, охорона природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей [4, с. 34–36].

Правові основи забезпечення екологічної безпеки нашої держави закріплено в Конституції України та спеціальних нормативно-правових актах. Відповідно до ст. 16 Основного Закону, забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [5]. За влучним твердженням В. Комарницького, «це конституційне положення є одним з ключових, адже торкається самого існування Українського народу» [6, с. 62].

Основним у ньому є поняття екологічної безпеки, під якою розуміється «... такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів» (ст. 50 Закону України «Про



охорону навколишнього природного середовища» [1]).

Варто відмітити, що таке законодавче визначення не відповідає вимогам нашого часу, адже з часу прийняття Закону і його формулювання минуло майже чверть століття, протягом яких стан довкілля в державі став ще більш критичним, а кількість загроз в екологічній сфері збільшилася, а тому вимагає не тільки запобігання погіршенню ситуації, а й активного вирішення наявних проблем.

Перелік основних реальних і потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві в екологічній сфері чітко означено у ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України»: а) значне антропогенне порушення і техногенна переважаність території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів; б) нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; в) неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи; г) погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми трансдонних забруднень та зниження якості води; д) загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро; е) неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів; є) неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності; ж) небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму; з) посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій; и) застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів» [7].

Українську національну екологічну доктрину відображають «Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», затверджені Постановою Верховної Ради України від 05 березня 1998 р. [8], унаслідок ефективної реалізації яких буде створено систему екологічно збалансованого управління розвитком суспільства, яка стимулюватиме відновлення природних властивостей довкілля, компетентного регулювання використання природних ресурсів і розвиток продуктивних сил країни. У цьому документі означено стан навколишнього природного середовища, причини, що призвели до екологічних проблем, окреслено масштаб загроз в екологічній сфері та заходи, необхідні для покращання якості довкілля.

Мету національної екологічної політики на найближчу перспективу нормативно визначено в Законі України «Про Основні засади

(стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», яка полягає у стабілізації й поліпшенні стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, упровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем [9].

Відповідні еколого-правові норми містяться й у розділі другому Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Екологічні права людини є сукупністю юридичних можливостей і засобів, спрямованих на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. «Кожному громадянину в Україні гарантується право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, відшкодування збитків, заподіяних порушенням цього права та право на вільний доступ до екологічної інформації» (ст. 50 Конституції України) [5].

Право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, проживання в екологічно збалансованому природному середовищі є відправною точкою для формування інших екологічних прав людини: користування природними ресурсами; вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів, на поширення такої інформації; отримання відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; участі в прийнятті рішень з екологічних питань, проведенні екологічної експертизи; об'єднання в громадські екологічні організації; отримання екологічної освіти тощо.

Серед екологічних прав людини у сфері охорони навколишнього природного середовища вчені-екологи виокремлюють також право брати участь у заходах, що забезпечують раціональне використання природних об'єктів; право громадських утворень у галузі екології; право на обговорення нормативних актів та інших заходів з метою запобігання негативним наслідкам; право на проведення екологічної експертизи тощо [10, с. 69–70].

Усі зазначені екологічні права є природними, а отже, належать людині як соціально-біологічній істоті, виникають із моменту її народження й супроводжують упродовж життя, незалежно від того, де людина проживає чи тимчасово перебуває, і від наявності в неї статусу громадянина конкретної держави.

У правовій державі гарантування екологічних прав може слугувати вагомим ресурсом підвищення ефективності діяльності держави в процесі здійснення її природоохоронної функції. Як слушно зауважує М. Бринчук, визнавши екологічні права, держава може сподіватись на активну участь громадян у їх реалізації. Тим самим вони об'єктивно сприятимуть здійсненню забезпечення раціонального природокористування й охорони навколишнього природного середовища. Володіючи правами та намагаючись їх реалізувати,

лізувати, громадяни стають активними зацікавленими союзниками держави в діяльності щодо збереження безпечного стану довкілля чи його відновлення [11, с. 12].

Екологічним правам кореспондують конституційні екологічні обов'язки, оскільки вони є важливим структурним елементом еколого-правового статусу особи, формою взаємозв'язку суспільних та особистих інтересів у сфері природокористування, засобом координації поведінки людей у взаємовідносинах із природою.

Екологічні обов'язки громадянина закріплені в ст. 66 Конституції України: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, ... відшкодовувати завдані ним збитки» [5].

Як справедливо зазначається деякими авторами, екологічний обов'язок є одним зі способів забезпечення екологічних прав, умовою їхньої реальності й ефективності. Якщо суб'єктивне екологічне право – це сфера влади й волі індивіда, то екологічний обов'язок – сфера необхідності та підпорядкування [10, с. 71].

Під конституційними екологічними обов'язками варто розуміти встановлена Конституцією України й забезпечена державою міра необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки. Конституційні екологічні обов'язки тісно пов'язані з конституційними екологічними правами та прямо залежать від них. Екологічні обов'язки є способом забезпечення екологічних прав, умовою їхньої реальності й ефективності.

**Висновки.** Аналіз конституційних норм, що регулюють суспільні відносини у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки, дає підстави стверджувати про екологізацію положень Конституції, а це, своєю чергою, надає можливість вважати Україну екологічною державою, яка має на меті гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей, сприяє стійкому розвитку суспільства, балансу економічних та екологічних інтересів нинішнього й майбутнього покоління.

Важливим фактором успішної реалізації екологічної стратегії розвитку країни є створення оптимальної правової основи в галузі екологічної безпеки з метою якісного врегулювання суспільних відносин у цій сфері. З огляду на це, аналіз законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки, виявлення основних тенденцій його розвитку і стану нормативної та правозастосовної діяльності в цій сфері є перспективними напрямками наукової роботи.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 41. – Ст. 547.
2. Конституційне право України : [навч. посіб.] / М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, М.М. Бліхар. – Львів : ТОВ «Ліга-прес», 2014. – 402 с.
3. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. проф. В.В. Дубічинського. – Харків : ВД «ШКОЛА», 2011. – 1008 с.
4. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: [навч. та наук.-практ. посіб.] / В.І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
6. Комарницький В.М. Екологічне право : [навч. посіб.] / В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, С.В. Слькін. – 3-тє вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.
7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
8. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затвержені Постановою Верховної Ради України від 05.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.
9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
10. Екологічне право України : [підруч.] / [А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.К. Попов та ін.] ; за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Х. : Право, 2006. – 382 с.
11. Бринчук М.М. Теоретические основы экологических прав человека / М.М. Бринчук // Государство и право. – 2004. – № 5. – С. 5–15.